

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ ГЕНДЕРУ
ТА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ**

Лекція № 1

Київ
2020

УДК _____
З _____

Авторський колектив:

Камінська Н. В., доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ);

Чернявський С. С., доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ);

Перунова О. С. (Міністерство внутрішніх справ України)

Рецензенти:

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ;

Левченко К. Б., доктор юридичних наук, професор, Урядовий уповноважений з гендерних питань

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від __ квітня 2020 року (протокол № __)

Матеріали подано в авторській редакції

Камінська Н. В., Чернявський С. С., Перунова О. С.

Засади розуміння гендеру та гендерної рівності [Текст] :

З____ лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 20 с.

У лекції розкрито підходи до розуміння гендерної термінології («гендер», «гендерна рівність», «гендерні стереотипи», «гендерний мейнстрімінг» тощо), проаналізовано причини виникнення гендерної нерівності у контексті співвідношення паритетної демократії та гендерної рівності. Оцінено положення законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», які містять визначення дискримінації за ознакою статі. Наголошено на важливості точного розуміння, профілактики й подолання таких негативних соціальних явищ за спільної участі вчених, законотворців, працівників правоохоронних та інституцій громадянського суспільства.

УДК____

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Основні підходи до розуміння гендерної термінології («гендер», «гендерна рівність», «гендерні стереотипи», «гендерний мейнстрімінг» тощо)	5
2. Причини виникнення гендерної нерівності.....	8
3. Співвідношення паритетної демократії та гендерної рівності	11
4. Поняття та види дискримінації, сексизм та позитивні дії	13
ВИСНОВКИ.....	16
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	17

ВСТУП

Гендерна рівність є одним із принципів забезпечення прав людини, основою демократичного розвитку держав та світової спільноти. Процеси глобалізації та інтеграції супроводжуються розширенням можливостей жінок і чоловіків, подоланням проявів професійної дискримінації, гендерної сегрегації праці, нерівної оплати праці, гендерно зумовленого насильства тощо. Вони не оминають сфери публічної служби, освіти та науки, сектору безпеки й оборони тощо.

Відчутним проявом соціальної диференціації населення, що має наслідком різні можливості самореалізації жінок і чоловіків у суспільстві, є гендерна нерівність. Ідеться не лише про рівність юридичних прав жінок і чоловіків, а й рівність умов і можливостей реалізації цих прав.

Погляди на роль чоловіка й жінки в суспільстві формуються в процесі соціалізації індивіда під впливом сім'ї, школи, засобів масової інформації, соціального оточення, а також політичних і державних структур. У період соціальних трансформацій проблема гендерної ідентифікації стає дедалі актуальнішою.

Змінення традиційних уявлень і стереотипів має полягати впереоосмисленні усталених ролей чоловіка й жінки, усвідомленні того, що не існує суто чоловічих і жіночих особливостей. Усім особистостям притаманні сила та слабкість, самостійність і залежність, активність та пасивність— залежно від певних умов і ситуацій.

1. Основні підходи до розуміння гендерної термінології («гендер», «гендерна рівність», «гендерні стереотипи», «гендерний мейнстрімінг» тощо)

З'ясування історії понять «гендер», «гендерна рівність» дає змогу показати їх нерозривний зв'язок із прогресивними тенденціями сучасного розвитку людства, якісно новий рівень суспільного розвитку, який розпочинається зі зникненням біполярного світового порядку й зумовлює потребу якнайповнішого залучення до прийняття рішень якомога ширших суспільних груп.

Стать пов'язують з будовою статевих органів, репродуктивною системою, хромосомним набором, тобто **стать** є анатомо-біологічною відмінністю, за якою людей визначають як чоловіка або жінку.

Якщо біологічна стать дається людині від народження, то гендер конструюється соціально та зумовлений культурою суспільства в конкретний історичний період. Гендер – це соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні, візуальні та інші соціально-культурно зумовлені відмінності між чоловіками та жінками.

У повсякденному житті ми зазвичай ідентифікуємо чоловіків або жінок за зовнішніми рисами: довжина волосся, будова тіла, голос, фасон і колір одягу, манери поведінки тощо, тобто ми визначаємо стать особи за її соціальними ознаками та проявами.

Для суспільства жінка-поліцейський, жінка-водолаз, чоловік-вихователь у дитячому садочку або чоловік із довгим кольоровим волоссям чи у яскравому одязі вже не є соціальним феноменом, проте й досі суспільство гостро реагує на такий вибір людей, оскільки вони не відповідають тим соціальним ознакам та очікуванням, які протягом тривалого часу були притаманні лише чоловікам або лише жінкам. Саме ті соціальні ролі та характерні ознаки, яких очікують від жінок та чоловіків, і є **гендером**.

У науковій площині є багато дефініцій терміна «гендер», що зумовлено міждисциплінарним характером гендерних досліджень, проте в більшості з них акцентовано на соціальній природі зазначеної категорії. Ось декілька з них:

1) гендер – це «соціокультурна, символічна конструкція статі, що покликана визначати конкретний асоціативний зв'язок, забезпечувати повноцінну комунікацію та підтримувати соціальний порядок»;

2) гендер – це «комплекс соціокультурних характеристик, що охоплює всі сфери діяльності людини; самостійна, не зумовлена біологічною статтю, конструйована культурою та суспільством характеристика людини, щось, чого люди не мають як даність, а (осмислено чи неосмислено) показують/транслюють/демонструють, взаємодіючи з різними людьми у різноманітних інституціональних ситуаціях» тощо.

Але наразі ми маємо міжнародне законодавче закріплення терміна «гендер» у статті 3 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, де

гендер означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків.

Гендер стає найефективнішим засобом, аби перемістити жінок з узбіччя історії до її центру, тим самим змінюючи підхід до написання їхньої подальшої історії.

Джоан Скотт називає це зверненням «теологів фемінізму» до гендеру як способу переосмислення детермінантів чоловічо-жіночих взаємин. Вона зазначає, що «вперше масово поняття «гендер» стали вживати американські феміністки, які наполягали на докорінній соціальній рівності відмінностей, що визначаються «статтю».

В Україні термін «гендер» використовують, проте в законодавстві наразі він відсутній. На жаль, інколи поняття «гендер» некоректно ототожнюють зі **статтю людини** та/або **сексуальною орієнтацією**, проте сексуальність є іншою характеристикою соціальної ідентичності людини серед таких важливих характеристик, як вік, етнічне походження, релігійні переконання тощо.

Ключові ознаки, які пояснюють відмінності «статі» та «гендеру»

СТАТЬ	ГЕНДЕР
біологічна характеристика людини	соціокультурні ролі та стосунки між чоловіками й жінками
відмінна будова статевих органів, пропорцій тіла, співвідношення хромосом і гормонів	формується суспільством та є продуктом виховання й освіти
не змінюється (якщо не зроблена операція)	може змінюватися

Гендерні стереотипи, упередження та гендерний мейнстрімінг.

На жаль, біологічний детермінізм і дотепер використовують як аргументацію поділу соціальних ролей між жінками та чоловіками, що викарбовувались уявленнями, відповідно до яких жінка, насамперед – мама, відповідальна за дітей, родину та побут, має лагідний та поступливий характер, не може виконувати важку фізичну роботу, жінки – невірні водії¹, натомість чоловік має бути сфокусований на кар'єрному розвитку, в родині його основна функція – фінансове забезпечення, він має виявляти власну силу та приховувати емоції тощо. Такого роду уявлення щодо ролі та рис жінок і чоловіків є **гендерними стереотипами й упередженнями**, а система підходів до «призначення» чоловіка й жінки у суспільстві відповідно до їхніх біологічних характеристик **статтєво-рольовим підходом**, який підлягає цілком виправданій критиці.

¹ За результатами дослідження, проведеного у США компанією Smith's Lawyers, чоловіки частіше відволікаються за кермом: порівняно з жінками, на 260 % частіше відволікаються на пішоходів, на 70 % частіше дивляться відео за кермом. За статистикою деяких страхових компаній, чоловіки до 5 разів частіше стають винуватцями вчинення аварій.

Гендерні стереотипи – поширені в суспільстві узагальнені уявлення про те, як поводяться чоловіки та жінки.

Упередження – це ірраціональне, негнучке ставлення до певної категорії людей. Можливі й позитивні упередження, але зазвичай упередження є негативним почуттям – це антипатія, ворожнеча або навіть страх.

Послугування такими стереотипами стає причиною багатьох проблем, які позначаються не лише на професійному розвитку особи, але й на якості й тривалості життя жінок і чоловіків, дівчаток та хлопчиків, серед них:

ЖІНКИ	ЧОЛОВІКИ
<ul style="list-style-type: none">▪ Жінки, котрі мають дітей і перебували у декретній відпустці, стають неконкурентоспроможними на ринку праці, що призводить до зубожіння сімей▪ Жінки становлять більшість трудових мігрантів з України▪ У миротворчому контингенті України за кордоном участь брали 42 жінки: 5 офіцерів, 2 прапорщики, 35 сержантів і солдатів▪ Жінки більше потерпають від домашнього насильства. 90 % постраждалих від насильства – жінки	<ul style="list-style-type: none">▪ Тривалість життя чоловіків в Україні в середньому на 10 років менше, ніж у жінок▪ У чоловіків вищий, ніж у жінок, рівень смертності в молоді роки▪ Суїцид як явище в Україні більше характерний для чоловіків▪ Серед чоловіків алкоголізм у 6 разів поширеніший, аніж серед жінок▪ Понад 30 % чоловіків ніколи не стануть батьками з причин низького рівня репродуктивного здоров'я▪ Хворих на СНІД чоловіків втричі більше

Перелік проблем не є вичерпним, більшість із них не завжди можна ідентифікувати через їхній латентний характер. Отже, щоб виявити різні фактори та прояви нерівності, щоразу необхідно дивитися на всі ситуації крізь так звані «гендерні окуляри» (*гендерні лінзи*). Це дає можливість подивитись на будь-яку, навіть звичну ситуацію, з урахуванням потреб жінок і чоловіків, наскільки вони враховані, чи мають жінки та чоловіки вплив на ситуацію і який це вплив. Такий підхід до аналізу всіх процесів дає змогу простежити розриви, дисбаланс, що вже в результаті допомагає приймати рішення щодо того, яким чином їх можна усунути, щоб жінки та чоловіки отримували користь та не зазнавали дискримінації.

Сам процес оцінки впливу заходів, політик, законодавчих актів, прийнятих рішень на життя жінок та чоловіків називається **гендерним мейнстрімінгом** (*інші варіанти назви – гендерне інтегрування або впровадження гендерних підходів*).

Гендерний мейнстрімінг дозволяє врахувати потреби, інтереси та досвід чоловіків і жінок під час розроблення, реалізації, моніторингу та оцінки заходів, програм, політик, законів тощо в усіх сферах політичного, економічного та соціального життя.

Гендерні окуляри (гендерні лінзи) – здатність помічати факти та прояви гендерної нерівності, сексизму, бачити наявність та дію гендерних стереотипів; складова гендерної чуттєвості

Гендерний мейнстрімінг – це процес оцінки впливу будь-яких запланованих заходів, зокрема законодавчих актів, політики або програм, на життя жінок і чоловіків у всіх сферах та на всіх рівнях

Гендерна рівність: поняття, значення та переваги

У розрізі історичного контексту можемо простежити, що жінки та чоловіки сто років тому й сьогодні – абсолютно різні. У 1915 році жінки багатьох країн, серед яких США та Франція, не мали права голосу, проте наразі вони не лише голосують, а й обіймають високі посади та мають високі звання у державних та приватних структурах. Так, можна назвати канцлерку Німеччини Ангелу Меркель, першу прем'єр-міністерку в історії Фінляндії Сану Марін, генеральну директорку *YouTube* Сьюзан Войчицькі, першу жінку-генерала в історії збройних сил України Людмилу Шугалей. Щоразу більше дівчат та жінок здобувають освіту та працюють у STEM спеціальностях², обирають професійний шлях в органах сектору безпеки та оборони, які завжди вважалися суто «чоловічими» та деякі посади в яких були офіційно заборонені для того, щоб їх обіймали жінки до вересня 2018 року. Водночас чоловік, який бере відпустку по догляду за дитиною та/або виконує хатню роботу, вже не є «білою вороною» у різних країнах світу. Таких прикладів можна навести безліч, і це свідчить про те, що відбувається постійна соціальна трансформація, в якій самовираження людини, її інтереси та прагнення реалізуються незалежно від її статі, належності до певних груп тощо.

Саме впровадження **гендерної рівності** є однією з важливих умов позитивних змін у житті суспільства загалом, соціально-економічного розвитку, реалізації прав людини та її особистості, запорукою ефективного розв'язання наявних проблем та укріплення національної безпеки.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок», **гендерна рівність** – *рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості щодо його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства*. Гендерна рівність стосується як жінок, так і чоловіків, але надання привілеїв або переваг одній статі одразу ж позначається на становищі іншої, а в результаті – на розвитку суспільства.

Досягнення гендерної рівності в суспільстві – це не відбирання влади у чоловіків і передача її жінкам, а це рівна участь у процесах прийняття рішень і розподілі ресурсів незалежно від статі, це співпраця та партнерство між жінками та чоловіками.

² STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) — наука, технології, інженерія, математика. Акронім STEM був запропонований у 2001 році для позначення революційного тренду в освітній та професійній сферах вченими Національного наукового фонду США. STEM-підхід є необхідною складовою для задоволення усе більших потреб суспільства практично в усіх сферах. Наприклад, цей підхід застосовують у медицині, агропромисловому комплексі, енергетиці, робототехніці, ІТ, транспорті, промисловому та цивільному будівництві тощо. За даними досліджень, залучення 1 % населення до STEM-професій, дозволяє економіці держави збільшити зростання ВВП на 50 млрд доларів США.

2. Причини виникнення гендерної нерівності

Існує безліч факторів, які впливають на становище чи статус жінки, а іноді також і чоловіка, в певному суспільстві чи державі. З огляду на усталені категорії, що нас оточують з дитинства впливають упродовж усього життя, спробуємо розкрити причини гендерної нерівності загалом.

Можна виокремити такі основні *причини гендерної нерівності*:

- *стереотипи*;
- *гендерні установки*.

Усі вони пов'язані та доповнюють один одного, є частиною нашого життя й так чи інакше впливають на нашу поведінку, формують світогляд і мають як позитивне значення, так і негативне, головне – це усвідомити й, спираючись на всебічне дослідження певного питання, сформуванати власну позицію.

Стереотипи. Механізмом, що забезпечує закріплення й трансляцію з покоління в покоління гендерних ролей, є гендерні стереотипи – внутрішні установки щодо місця, ролі, значення чоловіка та жінки в суспільстві, сім'ї. Визначають кілька груп гендерних стереотипів.

До першої належать стереотипи маскуліності-фемініності. Стереотипному уявленню маскуліності приписують «активно творчі» характеристики, інструментальні риси особистості, як-от: активність, домінантність, упевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемініність, навпаки, розглядають як «пасивно-репродуктивне начало», що набуває прояву експресивних особистісних характеристиках: залежності, турботливості, низькій самооцінці, емоційності.

Друга група гендерних стереотипів містить уявлення щодо розподілу сімейних і професійних ролей між чоловіками та жінками. Для жінки найважливішою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Жінці приписують перебування в приватній сфері життя – дім, народження дітей, на неї покладається відповідальність за взаємини в сім'ї. Чоловікам – активність у громадському житті, професійний успіх, відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї.

Третя група гендерних стереотипів визначена специфікою змісту праці. За традиційними уявленнями, жіноча праця повинна мати виконавський, обслуговуючий характер, бути елементом експресивної сфери діяльності. Жінки найчастіше працюють у сфері торгівлі, охорони здоров'я, освіти. Для чоловіків можлива творча й керівна робота. Їхня праця визначається в інструментальній сфері діяльності.

Гендерні установки. Неодмінним компонентом гендерної ідентичності особистості є гендерні уявлення, що активно формуються саме в дошкільному віці. *Гендерні уявлення* – це первинні знання, які є основою гендерної ідентичності. Вони відтворюють узагальнений образ маскуліності, фемініності, андрогінності, статевої недиференційованості, засвоєвані в процесі гендерної соціалізації.

Завдяки сформованим гендерним уявленням особистість набуває індивідуального гендерного досвіду, що можна прослідкувати в поведінкових,

емоційних, мотиваційних проявах особистості. Гендерні уявлення дитини формуються не самі собою, а під впливом гендерних стереотипів, настанов, знань, суджень, цінностей, які має кожне конкретне суспільство, нація, народ і свідомочи несвідомо прищеплює їх своїм нащадкам.

Гендерна ідентичність особистості виявляється як у виборі соціальних ролей, що приймаються до засвоєння, так і в характері їх виконання, в максимальних цілях, що визначає перед собою особистість. Гендерна ідентичність охоплює статеве самоусвідомлення та поведінку. Отже, гендерна поведінка виникає в процесі соціалізації під впливом гендерних стереотипів та існує в умовах гендерної ідентичності. За своєю суттю гендерна поведінка є статевотипізованою.

Аналізуючи наукову літературу, можна виокремити два основні *типи гендерних установок* – патріархальні та феміністичні.

Патріархальні установки мають такі характерні особливості:

1) підхід, згідно з яким чоловікові належить провідна, активна роль у сім'ї та суспільстві, а жінці – підпорядкована, пасивна;

2) переконання, що життєві цінності жінок і чоловіків різні: сім'я і кохання – основні цінності для жінок; справа, робота, самореалізація поза сім'єю – цінності чоловіків;

3) надання переваги сімейним стосункам, у яких чоловік є главою сім'ї, робить основний внесок у бюджет сім'ї;

4) осуд поведінки жінки, в якій домінують орієнтації на самореалізацію поза сім'єю, на кар'єру, професійні досягнення;

5) уявлення про те, що патріархальна модель суспільства природна, зумовлена біологічними статевими відмінностями.

Феміністичні установки свідомості охоплюють такі аспекти:

1) засудження використання біологічних статевих відмінностей для впровадження жорстко закріпленого, підпорядкованого становища жінки в сім'ї та суспільстві;

2) несприйняття існування в сім'ї та суспільстві суворо закріплених чоловічих і жіночих ролей;

3) переконання, що жінки й чоловіки в сучасному суспільстві мають неоднакові можливості для самореалізації в різних сферах, і такий стан визнається несправедливим;

4) підхід, відповідно до якого для жінки високу цінність мають професійні досягнення, кар'єра, розкриття власних можливостей та здібностей, прагнення до самореалізації в різних сферах суспільного життя;

5) підхід до виховання дітей, згідно з яким суспільство повинно максимально прагнути рівної участі батькай матері в житті дитини;

6) засудження ставлення до жінки як до об'єкта сексуального пригнічення;

Отже, кожна людина, щоб бути самодостатньою та реалізуватися в різних сферах життєдіяльності, має долати стереотипи, нав'язувані з народження, що заважають усебічному розвитку особистості, оскільки від самого початку обмежують у виборі роду занять, залежно від суспільної думки, поділу на «чоловічі» та «жіночі» професії тощо.

3. Співвідношення паритетної демократії та гендерної рівності

Гендерна демократія – принцип, що забезпечує жінкам на рівних умовах із чоловіками право голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними до всіх публічно виборних органів; брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду, обіймати державні посади, а також здійснювати державні функції на всіх рівнях державного управління; брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що вирішують питання громадського та політичного життя країни.

Паритетна демократія – політико-правова форма організації соціально-статевих відносин у суспільстві, за якої жінки й чоловіки мають рівний правовий та політичний статус і як рівноправні представники здійснюють діяльність у гендерно збалансованих органах влади та управлінських структурах. Іноді пропонується звужений зміст досліджуваного явища, з акцентом лише на гендерному аспекті в політиці та органах державної влади. Таким сприйняття категорії «паритетна демократія» було на початку своєї історичної появи. Так само розгляд поняття «паритетна демократія» зобов'язує звернутися до з'ясування сутності терміна «паритет».

Паритет (від лат. *paritas* – рівність) означає принцип рівного представництва сторін; ідеальну рівність; стан відносної рівноваги сил, рівноцінності цілей, рівності прав й обов'язків; рівність відносин двох або більше сторін з яких-небудь параметрів; рівне представництво сторін під час вирішення договірних актів, конфліктів, розгляду питань, що стосується двох і більше сторін тощо. Поняття «паритет» має соціально-економічне походження та спочатку використовувалося в таких словосполученнях, як «валютний паритет», «грошовий паритет», згодом його сфера застосування розширилася: «паритет купівельної спроможності», «ядерний паритет», «паритет виборчий», «парламентський паритет», «паритетна демократія» тощо. Рівність, толерантність, узгодженість інтересів перетворюються на самостійні принципи сучасної демократії, надаючи їй форми паритетної демократії. Ефективна реалізація ідей паритетної демократії потребує напрацювання стратегічних орієнтирів на довготривалу перспективу з метою запобігання появі та ліквідації умов для домінування одних суб'єктів шляхом обмеження прав і свобод інших.

Важливим аспектом паритетної демократії є гендерна рівність у всіх сферах життєдіяльності. Отже, в аспекті моделі паритетної демократії наголошується, по-перше, на необхідності гарантування прав та свобод усіх учасників демократичного процесу; по-друге, не обмежуються сфери реалізації рівності прав і свобод людини.

Паритетна демократія базується на пропорційному (в ідеалі – паритетному, тобто 50/50) представництві жінок та чоловіків у всіх гілках як законодавчої, так і виконавчої влади. Гендерний аспект цінності історичного творення та функціонування демократії в Україні в тому, що вона – неодмінна передумова творення громадянського суспільства й демократичної держави, важливий чинник формування соціальних відносин на підставі

паритетності. Пропорційне представництво жінок та чоловіків у всіх гілках влади насправді є базовим елементом паритетної демократії, проте в конкретному випадку йдеться про рівне представництво обох статей в органах влади, яке можна назвати «парламентським паритетом», «урядовим паритетом» тощо, а це не є тотожними з терміном «паритетна демократія». Підтвердженням цього є, зокрема, щорічне дослідження – Індекс гендерного розриву (The Global Gender Gap Index), відповідно до якого найгірші позиції щодо гендерної рівності Україна посідає у сфері гарантування політичних прав.

Отже, розвиток паритетної демократії та гендерної демократії є взаємозалежними та взаємодоповнюваними процесами. Фундаментом подальшого суспільного прогресу є рівноправність усіх його членів. Для демократичної держави є неприпустимим повне або часткове відсторонення населення від прийняття важливих державно-суспільних рішень.

Метою паритетної та гендерної демократій є встановлення соціальної справедливості. Уникнення дискримінації/подвійної дискримінації зумовлює насичення кожної складової паритетної демократії основоположними засадами гендерної демократії, оскільки будь-яка соціальна група, що може піддаватися обмеженням із боку суспільства чи органів влади, поділяється зазвичай на чоловіків та жінок, а також обов'язково має дотримуватися гендерного балансу у своєму середовищі.

Наявність гендерних диспропорцій в окремих сферах означає фактичну дискримінацію, що не відповідає вимогам сучасної демократії. Зокрема, зважаючи на низьке представництво жінок у Верховній Раді, серед держслужбовців не лише першої, а й другої посадової категорії, можна дійти висновку про неможливість для жінок суттєво впливати на процес прийняття важливих і відповідальних для держави та суспільства рішень.

Існує не лише вертикальна, а й горизонтальна сегрегація за сферами діяльності, що перетворює освітню галузь, статистику, охорону здоров'я, соціальний захист і низку інших на жіночу царину. Це шкодить урахуванню статевої специфіки та негативно впливає на остаточний результат діяльності. Тож гендерна рівновага як елемент паритетної демократії упереджує можливі негативні наслідки щодо різних статей у всіх без винятку напрямках функціонування держави й суспільства та в управлінні всіма соціальними процесами.

Отже, паритетна демократія та гендерна демократія – обов'язкові елементи формування й розвитку демократичної соціальної правової держави та громадянського суспільства, основою яких є забезпечення політичних, соціальних, економічних, культурних прав і свобод людини та громадянина. Вони змістовно значно розширилися, з огляду на їх ретроспективу та з урахуванням динамічного розвитку суспільних відносин.

4. Поняття та види дискримінації, сексизм та позитивні дії

Відповідно до статті 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» **дискримінація** – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їхніми ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного й соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними чи іншими ознаками, що були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами та свободами в будь-якій формі, визначеній законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Види дискримінації:

Пряма дискримінація характеризується як намір дискримінувати особу чи групу. Наприклад, бюро з працевлаштування відкидає претендента певної національної ознаки або житлова компанія не продає квартири для осіб «кавказької національності».

Непряма дискримінація зумовлена впливом політики або конкретних заходів: це відбувається тоді, коли формально нейтральні правила, критерії або практика ставлять де-факто особу або осіб певної меншини у невідгідне становище в порівнянні з іншими. Прикладом може бути мінімальний критерій росту для певної професії (завдяки чому із заявників може бути виключено набагато більше жінок, аніж чоловіків).

Дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, що полягають у будь-якому розрізненні, винятку або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок та чоловіків (ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»).

Дискримінація за ознакою статі є порушенням прав людини та перешкоджає реалізації прав людини й основоположних свобод, як це було визнано Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у його Загальній рекомендації № 28, яка стосується основних обов'язків держав-учасниць, відповідно до статті 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Також видом дискримінації за ознакою статі є **сексизм**. Сексизмом слід вважати конкретні дії дискримінаційного характеру, принизливі висловлювання, що містять посилення на стать людини та її репродуктивні функції, а також упереджений погляд на міжстатеві стосунки.

Сексизм посилюється гендерними стереотипами, пов'язаний із насильством стосовно жінок і дівчат, а тому «повсякденний» сексизм є частиною насильницького середовища, що формує атмосферу залякування, страху, дискримінації, виключення та незахищеності, які обмежують можливості й свободу.

До прикладу, останніми роками засоби масової інформації тиражують три сексистські образи жінки, пов'язані з її біологічною природою.

Перший тісно пов'язаний із жіночою сексуальністю. Це образ жінки-красуні, сексуально привабливої молодої істоти, що не має волі, розуму, прагнень, хіба що любовні почуття до чоловіка, який і є сенсом її життя.

Другий – образ жінки-господарки, берегині, матері. Використовуючи його, маніпулюючи ним у реальному житті, зручно звільняти жінок з роботи й відмовляти їм у кар'єрному зростанні. Характерним є те, що обидва ці стереотипні образи пропагують образ жінки на утриманні, яку цілком забезпечує чоловік або коханець.

Третя стереотипна модель – це бізнес-леді, або жінка-бізнесмен. Така жінка наділена сильним характером, працелюбністю, розумом, вольовими якостями, але обов'язково має труднощі в сімейному та особистому житті, її діти обділені увагою та потерпають від домашніх непорозумінь, і, звичайно, робиться натяк на нещасливе особисте життя. Усе це наводить на думку, що жінка і кар'єра – речі несумісні.

Сексизм і сексистська поведінка здійснюються на індивідуальному, інституційному та структурному рівнях.

Як розпізнати сексизм? Це недоречне згадування статі людини (наприклад, коли ми маємо справу з професійною діяльністю), її сексуальності (наприклад експлуатація чоловічої та жіночої сексуальності в ЗМІ, рекламі), підтримання гендерних стереотипів у повсякденному житті.

На які прояви дискримінації жінки й чоловіка можна очікувати на робочому місці?

«Липка підлога» – низькі заробітні плати, які залишають мало шансів піднятися вище.

«Скляна стеля» – стосуються тих стереотипів, які начебто не створюють помітні бар'єри, проте і не дають можливості просуватися вперед.

«Скляні стіни» – горизонтальна гендерна сегрегація праці, коли жінки мають менший доступ до професій та видів діяльності, які забезпечують надалі значне вертикальне кар'єрне зростання. «Скляні стіни» сприяють концентрації жінок у тих галузях, які є менш прибутковими, надають менший доступ до фінансових та економічних ресурсів і тому забезпечують менший доступ до владних структур.

«Скляний підвал» – умови, за яких чоловіки виконують ризиковані та небезпечні роботи (стаття 43 Конституції України)³.

З метою виправлення ситуації дискримінації щодо значного кола осіб і запобігання її майбутнім проявам, застосовують позитивні дії.

ПОЗИТИВНІ ДІЇ – спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності в можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати на рівних підставах права та свободи, надані їм Конституцією та законами України.

³ Понад 90 % усіх смертельних випадків, пов'язаних із професійною діяльністю, трапляються з чоловіками

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- 1) спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів і грудного вигодовування дитини;
- 2) обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- 3) особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їхнього репродуктивного здоров'я та інші.

Гендерно зумовлене насильство

Гендерно зумовлене насильство є крайнім проявом гендерної дискримінації. **Гендерно зумовлене насильство – це насильство, яке чиниться над особою тому, що вона належить до тієї чи іншої статі.**

Гендерно зумовлене насильство виникає як наслідок нерівних владних стосунків між жінками та чоловіками. Воно стосується (але не вичерпується) фізичної, сексуальної та психологічної шкоди включно із залякуванням, стражданнями, примусом і/чи позбавленням свободи в сім'ї або в суспільстві взагалі. Це також стосується насильства, котре чинить чи не зупиняє держава.

За визначенням Фонду народонаселення ООН, гендерне насильство стосується чоловіків і жінок, але жертвами його переважно стають жінки. У 2014 році Фонд народонаселення ООН опублікував результати дослідження стосовно поширеності насильства щодо дівчат та жінок в Україні, проведене шляхом опитування 1 606 жінок з репрезентативної вибірки в національному масштабі. Результати дослідження виявили:

- 21,6 % жінок віком 15–49 років упродовж життя зазнавали фізичного, психологічного чи сексуального насильства з боку нинішнього або колишнього партнера;
- 7,9 % жінок віком 15–49 років упродовж життя зазнавали сексуального насильства з боку партнера чи іншої особи;
- ***кожна шоста жінка*** в Україні пережила принаймні одну з форм насильства з боку інтимного партнера протягом останніх 12 місяців⁴.

Такі результати означають, що в країні щороку приблизно 1 850 000 жінок віком 15–49 років потерпають від фізичного, психологічного або сексуального насильства з боку партнера, а приблизно 880 000 жінок того самого віку принаймні раз у житті зазнали сексуального насильства з боку інтимного партнера чи іншої особи.

Дані дослідження, проведеного у 2017 році Фондом народонаселення ООН, виявили, що економічні втрати українського суспільства внаслідок насильства щодо жінок сягають до 208 000 доларів на рік. Причому значна частина витрат, спричинених насильством щодо жінок, лягає на плечі постраждалих і може сягати до 190 000 доларів на рік (більше ніж 90 % сукупних економічних витрат суспільства).

⁴ Поширеність насильства щодо дівчат та жінок//Сайт Фонду народонаселення в Україні. URL:<http://www.unfpa.org.ua/publications/470.html>.

ВИСНОВКИ

Якщо стать є анатомо-біологічною відмінністю, на підставі якої людей визначають як чоловіків або жінок (біологічна стать дається людині з народження), то гендер – це соціальна стать, що формує поведінкові, культурні, психологічні, візуальні та інші соціально-культурно зумовлені відмінності між чоловіками та жінками, конструюється соціально та зумовлена культурою суспільства в конкретний історичний період.

Термін «гендер» має багато дефініцій, що зумовлено міждисциплінарним характером гендерних досліджень, але більшість із них акцентує на соціальній природі зазначеної категорії.

Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дає можливість особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Її досягнення спрямовано на забезпечення рівної участі в процесах прийняття рішень і розподілі ресурсів незалежно від статі, співпраці та партнерства між жінками та чоловіками.

Зазначають такі основні причини нерівності, як: 1) стереотипи, 2) гендерні установки.

Очевидний активний розвиток гендерної термінології, а отже важливою уніфікація підходів до її трактування. Так, процес оцінки впливу заходів, політик, законодавчих актів, прийнятих рішень на життя жінок та чоловіків називають гендерним мейстрімінгом (гендерне інтегрування або запровадження гендерних підходів). Водночас існують гендерні упередження – це ірраціональне, негнучке ставлення до певної категорії людей. Можливі негативні та позитивні упередження.

Як паритетна демократія, так і гендерна рівність є загально визнаними цінностями й засадами будь-якого демократичного суспільства. «Гендерна демократія» – це система нормативно впорядкованих і передбачених політико-правовими принципами прав, свобод та обов'язків жінок і чоловіків, забезпечення можливості їх рівноправної реалізації та дотримання в усіх сферах життєдіяльності з урахуванням гендерних інтересів і потреб за допомогою відповідного правового механізму реалізації. Паритетна демократія ґрунтується на ширшому міждисциплінарному підході, а не лише визначена статевою ознакою.

Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» містять визначення, що дискримінація за ознакою статі – це дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи реалізацію на рівних підставах прав і свобод людини для жінок та чоловіків.

Їх різновидами є пряма і непряма дискримінація, сексизм, гендерно зумовлене насильство тощо. Важливим є точне розуміння, профілактикай подолання таких негативних соціальних явищ за спільної участі науковців, законотворців, працівників правоохоронних та інших органів, а також громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусак І. П. Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2017. 233 с.
2. Бега М. І. Вплив гендерних стереотипів на чоловічі та жіночі ролі в сучасній сім'ї. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2008. Вип. 89. С. 6–9.
3. Венгер О. М. Становлення та особливості функціонування гендерної демократії в сучасному українському суспільстві : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Запоріжжя, 2009. 198 с.
4. Гендерна політика в системі державного управління : підручник / за заг. ред. М. М. Білинської. Запоріжжя : Друк. світ, 2011. 132 с.
5. Гончарова Ю. А. Роль та місце принципу гендерної рівності в сучасному міжнародному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2017. 200 с.
6. Грабовська І. Джерельні підвалини дослідження паритетної (гендерної) демократії: український і світовий контекст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. № 11. (Серія «Українознавство»). URL: http://papers.univ.kiev.ua/ukrainoznavstvo/articles/Sources_grounds_of_the_investigation_Paritet_democracy_Gender_democracy_Ukrainian_add_World_context_12970.pdf.
7. Донець А. А. Особливості формування гендерної ідентичності особистості у підлітковому віці. *Молодий вчений*. 2014. № 7. С. 162–164. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/7/93.pdf>.
8. Камінська Н. В., Пашко Д. В., Романова Н. В. Причини виникнення гендерної нерівності. *Юридична психологія*. 2018. № 2 (23). С. 30–47.
9. Камінська Н. В., Свешнікова М. М. Правові та інституційні засади гендерної політики Європейського Союзу: досвід для України. *Защита прав человека* : матеріали науч.-практ. конф. (Комрат, Молдова, 26 окт. 2017 г.). Комрат, 2018. С. 215–219.
10. Каткова Т. А., Ілляшенко О. М. Психологічні особливості гендерно-рольової поведінки чоловіків та жінок з різними типами ставлення до сім'ї. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2016. Вип. 4 (42). С. 74–81. URL: <http://psysocwork.onu.edu.ua/article/viewFile/134720/131396>.
11. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
12. Кормич А. І. Соціальне партнерство як модель співпраці держави і громадянського суспільства. *Наукові праці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. 2008. Т. VII. С. 252–257.
13. Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 12–20.
14. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія. Тернопіль : Навч. кн., 2013. 448 с.

15. Краснопольська Т. М. Гендерна рівність в політичній сфері як складова паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 223–232.
16. Краснопольська Т. Співвідношення понять «паритетна демократія» та «гендерна демократія». *Гілея*. 2015. Вип. 98. С. 368–371.
17. Лазар І. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи : слов.-довід. 2-ге вид., доповн. Львів : Ліга-Прес, 2006. 178 с.
18. Малінін В. В. Механізми формування соціокультурної ідентичності в умовах паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С. 42–48.
19. Малкович М. М. Гендерна ідентифікація як механізм формування гендерних уявлень у дошкільному віці. *Наукові записки*. 2013. Вип. 25. С. 92–95. (Серія «Психологія і педагогіка»).
20. Мельник Т. М. Правові аспекти гендеру. *Основи теорії гендеру* : навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. Розд. 10. С. 281–325.
21. Мельник Т. М., Кобилянська Л. С. 50/50: Сучасне гендерне мислення : словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
22. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
23. Словник гендерних термінів присвячений основній термінології в галузі гендеру та фемінізму. URL: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-demokratiya.html>.
24. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук : Щербатих О. В., 2015. 136 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19502/1/O_Stoliarchuk_PSS_IL.pdf.
25. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Київ : Хай-Тек Пресс, 2016. 628 с.
26. Юник І. Г. Сучасні підходи щодо реалізації паритетної демократії в органах публічної влади зарубіжних країн. *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 36. С. 166–173.
27. Maslow A. H. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. No. 50. P. 370–396. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
28. UNESCO, Measuring Gender Equality in Science and Engineering: the SAGA Toolkit, SAGA Working Paper 2. Paris, 2017. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0025/002597/259766e.pdf>.

Навчальне видання

КАМІНСЬКА Наталія Василівна
ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій Сергійович
ПЕРУНОВА Ольга Сергіївна

ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ ГЕНДЕРУ
ТА ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Лекція № 1

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
Дк № 4155 від 13.09.2011.

Підписано до друку 28.05.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Обл.-вид. арк. 14,75. Ум. друк. арк. 13,72.

Тираж 300 прим.
